

Zakenvrouw zonder scrupules *

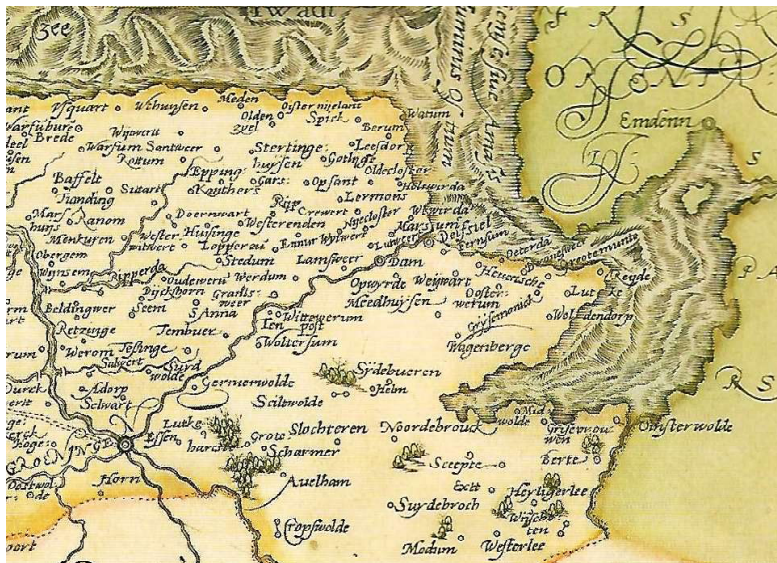
Hoe Beetke van Rasquert haar imperium uitbreidt

Alies
Pegtel

In de zestiende eeuw hadden vrouwen weinig te vertellen. Toch wist de Groningse weduwe Beetke van Rasquert een sterke positie op te bouwen. Ze leidde met succes een veenontginningsbedrijf en breidde de familiebezittingen voortvarend uit.

Betica, Beatrix, Beteke of 'Beetke' Aylkema van Rasquert wist vermoedelijk al jong dat ze geen doorsneemeisje was. Ze was enig kind in een voornaam gezin dat bij Rasquert/Baflo een familieheerd met een gracht bewoonde, die midden in

de eigen landerijen lag. Haar vader Azege Aylkema thoe Rasquert was een zogenoemde hoofdeling. Deze titel was voorbehouden aan edellieden die in de Friese landen – waarvan het Groninger Ommeland toen deel uitmaakte – veel macht hadden.

Zestiende eeuwse kaart, gemaakt door Frans Hugenberg. Het is de oudste plattegrond waar het gewest Groningen alleen op staat.

Het waren tumultueuze tijden. Centraal gezag ontbrak en de elite van de dominante stad Groningen stond dikwijls recht tegenover de aristocraten uit de Ommelanden. Diverse machthebbers probeerden noordelijk Nederland onder hun gezag te krijgen, en sloten daarom een bondgenootschap met de stad – óf met de hoofdelingen uit de Ommelanden.

(* Met dank aan de redactie van het 'Historisch Nieuwsblad' die toestemming heeft verleend om dit artikel uit het maart-nummer van 2019 over te mogen nemen in Historisch Leek. Zie voor een nawoord van de redacteur bladzijde 22.)

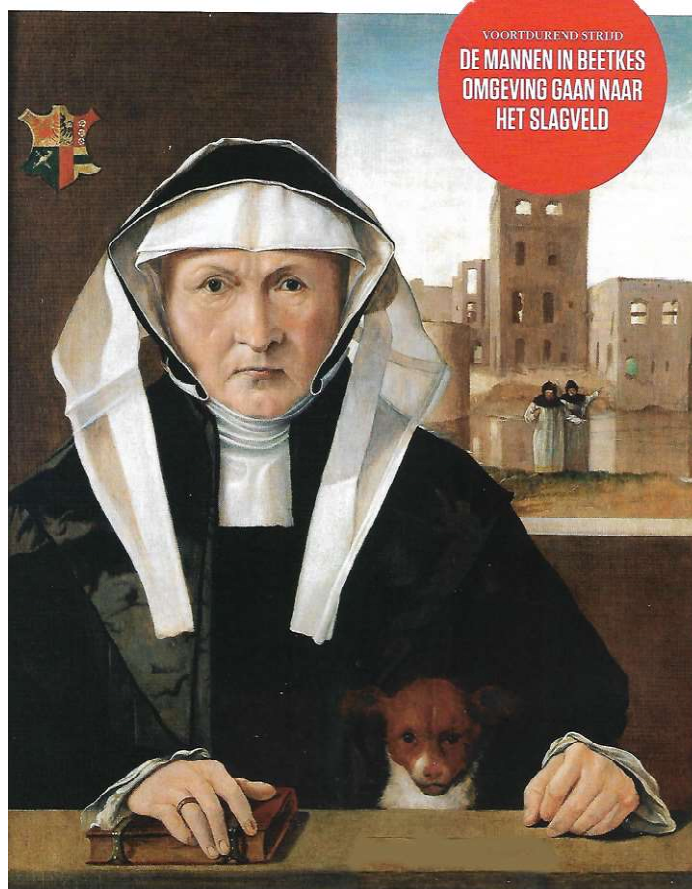
landen. Beetke was niet anders gewend dan dat de mannen in haar omgeving, zoals haar vader, af en toe naar het slagveld gingen. Haar geboortedatum is niet bekend, maar die moet ergens tussen 1480 en 1485 liggen. Als welvarende erfdochter was ze een aantrekkelijke partij. In 1502 werd ze uitgehuwelijkt aan haar schatrijke neef, jonker Wigbold van Ewsum. Zijn vader Onno was de politiek leider van de hoofdelingen in de Ommelanden en grondlegger van een fortuin. Hij bestierde vanuit het familie-steenhuus in Middelstum op het Groninger Hogeland niet alleen een eigen boerenbedrijf, maar hij bezat ook talloze landerijen, waterwegen en pachtershuisjes binnen en buiten Groningen. Bij zijn dood in 1489 telde zijn imperium maar liefst 1899 hectare grond.

Onno had bepaald niet stilgezeten gedurende zijn leven. Na zijn studie aan het Franse hof en de universiteit in Keulen was hij als twintiger naar het Heilige Land gereisd. Uit dank voor zijn behouden thuiskomst na een roerige reis liet hij in Middelstum in 1445 de gotische kruiskerk Sint-Hippolytus bouwen. In deze katholieke kerk zat Beetke met de van Ewsum-vrouwen vooraan, terwijl de vrouwen van het rivaliserende hoofdelingengeslacht Entens genoeg moesten nemen met de achterste kerkbankjes. Deze kerkplacering was aanleiding voor een

jarenlange vete tussen de twee voorname families in Middelstum, en resulteerde ten minste in één dode aan de zijde van het geslacht Entens. De dader was één van de knechten van Beetkes jongste zoon Wigbold.

Gevechtstoren

De Heere waakte over de mannen als ze aan het strijden waren, en net als haar eigen vader lag Beetkes schoonvader voortdurend overhoop met de stadgers. Die hadden er grote moeite mee dat Onno van Ewsum in 1472 een gevechtstoren

Dit is het enige bekende portret van Beetke van Rasquert (zie ook het kader op blz. 18). Linksboven het familiewapen met een rode en een zwarte adelaar, drie rozen en een kruis dat bestaat uit een fabeldier en een zwaard.

Als dank voor zijn behouden thuiskomst uit het Heilige Land laat Onno van Ewsum in 1445 de Sint-Hippolytuskerk in Middelstum bouwen.

UNIEK IN EUROPA
**IN GRONINGEN ZIJN
 WEDUWEN JURIDISCH
 ZELFSTANDIG**

aan zijn borg had laten bouwen, en tijdens een conflict in 1499 verwoestten de stadgers het Ewsum-slot. Haar echtgenoot Wigbold bouwde de borg weer op, maar tijdens haar eerste huwelijksjaren heeft Beetke vermoedelijk in dit geruïneerde gebouw gewoond.

Wie weet heeft dit haar voorkeur bepaald voor het nieuwbouwslot Nienoord in Leek, dat Wigbold omstreeks 1524 op trok en waar ze het liefst verbleef. Borg Nienoord was het middelpunt van een nieuwe grootse onderneming: het ontginnen van de venen voor turfwinning. Wigbold was er heel druk mee, maar te midden van zijn activiteiten stierf hij in 1528.

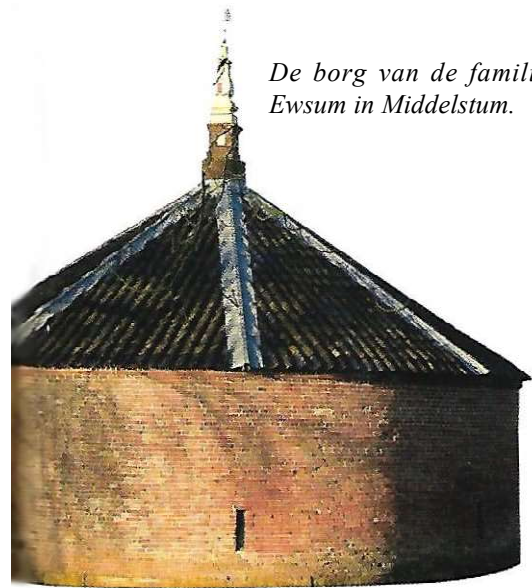
Hierna duikt Beetke voor het eerst in de bronnen op, omdat ze na een huwelijk van ruim 25 jaar als veertiger achterbleef met vijf zoons, drie dochters en een geldverslindend turfwinningssinvesteringss-

project. Dit belette haar niet om de onderneming met grote energie voort te zetten. Gemakkelijk was dit niet. Ze raakte verwickeld in juridische processen die kenmerkend waren voor de hoge sociale klasse waartoe ze behoorde en die verband hielden met de vele familie-eigendommen en privileges.

Beetke was niet de enige weduwe in de Middeleeuwen die de zaken van haar man voortzette. Maar alle middeleeuwers, mannen én vrouwen, deelden de opvatting dat vrouwen lichamelijk en geestelijk inferieur waren aan mannen en dat ze ondergeschikt waren. Middeleeuwse vrouwen streefden ook niet naar gelijkwaardigheid aan mannen, zoals moderne vrouwen, maar weduwen als Beetke drongen door tot de openbare sfeer omdat ze het erfgoed voor hun kinderen bij elkaar wilden houden.

Deze edelvrouwen waren voldoende onderlegd om zaken te doen. Ze waren niet opgeleid aan scholen en universiteiten, want die waren voor meisjes niet toegankelijk, maar vaak hadden ze wel privéonderwijs of les van nonnen gehad. Omdat hun mannen en zoons dikwijls langdurig van huis waren om bijvoorbeeld oorlog te voeren, moesten zij het thuis alleen zien te rooien en een beetje kennis van zaken kwam dan niet slecht uit.

Dit gold ook voor Beetke. Haar man vocht in 1515 in een van de Gelderse oorlogen, en later zouden haar eigen vijf zoons geregeld ten strijde trekken ergens in het Duitse Rijk, waartoe Nederland toen behoorde. De Van Ewsum-landjonkers – van wie er twee vroegtijdig op het slagveld omkwamen – vonden oorlog voeren spannender dan het vreedzame veenontginningsbedrijf en lieten de

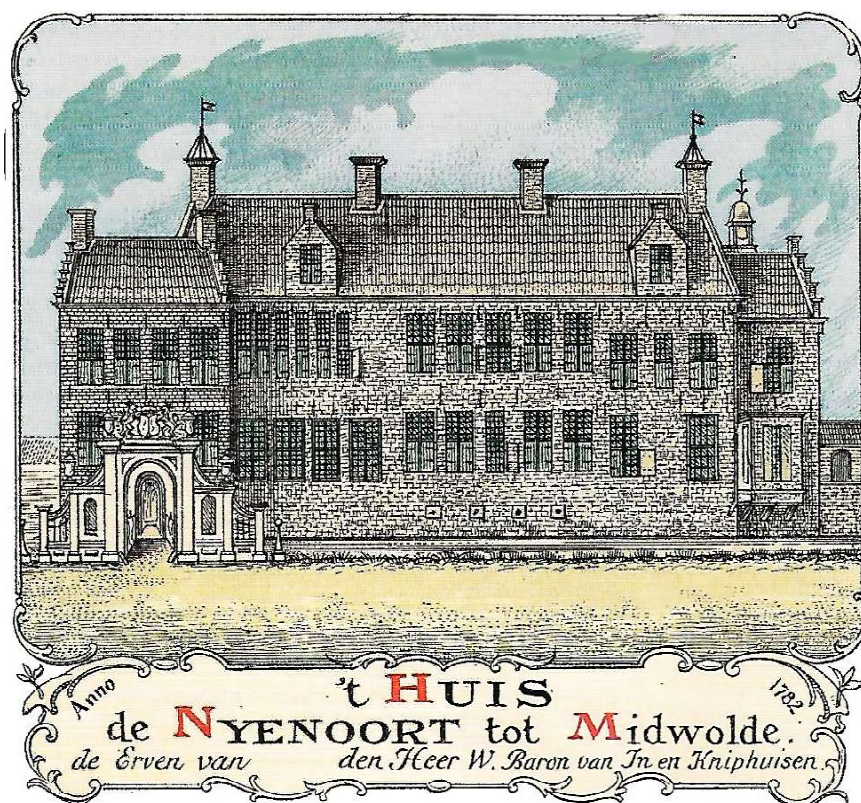
De borg van de familie Ewsum in Middelstum.

familiezaken op Nienoord geregeld maandenlang over aan moeder Beetke. Die had het voordeel dat ze in Groningen woonde, want daar hadden weduwes en ongehuwde vrouwen die de veertig wa-

In de Groningse regio betwisten steeds wisselende partijen elkaar de macht. Op deze veertiende-eeuwse schildering in de kerk van Westerwijtwerd zijn Friese kampvechters te zien.

Vanuit Borg Nienoord leidt Beetke met succes het veenontginningsbedrijf van haar familie.

ren gepasseerd een zeer sterke positie. Op gevorderde leeftijd mochten ze als *wise old women* zonder mannelijke autorisatie juridische handelingen verrichten, wat zeer uitzonderlijk was in Europa. Daarbij had Beetke veel steun aan twee mannelijke adjudanten: een bastaardzoon van een van haar zwagers bestierde landgoed Nienoord, en een huiskapelaan verbleef enige tijd in haar nabijheid als rechterhand.

die rust op de Bijbel, symboliseren echtelijke trouw en kuisheid. Op de achtergrond staan monniken te wijzen naar de verwoeste Ewsumborg in Middelstum. Dit is een van de weinige bewaard gebleven zestiende-eeuwse portretten uit de provincie Groningen. Het werd in 1993 op een veiling ontdekt. Beetke werd geïdentificeerd op basis van het familiewapen.

Enige portret van Beetke METHONDJEENRING

In het Groninger Museum hangt een schilderij van Beetke van Rasquert dat omstreeks 1530 is geschilderd, na de dood van haar man Wigbold, en dat de kijker toont dat zij als goede christelijke weduwe gezien wenste te worden. Ze is sober gekleed. Het hondje op haar schoot en de ring aan haar rechterhand,

Conflict over erfenis

Een van de zaken die Beetke na de dood van Wigbold het hoofd moest bieden, was een onopgeloste erfkwesitie met de enige nog levende broer van haar man, Relof van Ewsum. Het lag voor de hand dat Relof aan het hoofd van de familie kwam te staan na Wigbolds overlijden, maar Beetke betwistte hem deze positie. Zij wilde familieslot Ewsum in Middelstum

voor haar kinderen behouden, evenals de borg Mensinge in het Drentse Roden. De borg in Roden had haar schoonvader als zomerverblijf aangeschaft en werd bewoond door Relof en diens enige zoon Onno.

In 1532 stierf Relof en vijf jaar later neef Onno, zonder wettige nakomelingen. Beetke en haar zoons kwamen onmiddellijk na Onno's overlijden in actie om hun belangen veilig te stellen, zo blijkt uit een verslag van de stadhouder. Ze erkennen zijn testament niet, waarin hij zijn weduwe het levenslang vruchtgebruik van zijn goederen en de rente daarvan gaf en respecteerden zijn wens om bij zijn ouders in Sneek te worden begraven evenmin. Op aansporing van Beetke paktten haar zoons Johan en Hidde het opgebaarde lichaam van Onno Relofs-zoon brutaal weg uit de parochiekerk in Roden. Ze laadden het riekende lijk op een wagen, vervoerden het naar Middelstum en begroeven het daar – waarna ze meteen na de bijzetting van de kansel

lieten afkondigen dat ze zijn testament als ongeldig verwierpen en zijn goederen naar zichzelf toetrokken.

Onno's weduwe verkeerde in wanhoop, ook al omdat haar geliefde pleegdochtertje – Onno's buitenechtelijke kind – haar ontnomen werd en onder de hoede werd gesteld van Beetke op Nienoord.

LAATSTE WIL GENEGEERD
**TWEE ZONEN VAN BEETKE
STELLEN HET RIEKENDE LIJK
VAN HUN NEEF**

Beetke gedraagt zich bepaald niet als de ideale vrouw op deze middeleeuwse illustratie. Als ze in de zestig is, voert ze nog een groep gewapende mannen aan.

Herdenkingssteen voor Egbert Onsta, de tweede priester van de Sint-Hippolytuskerk.

Na jarenlang proce-deren slaagden de Van Ewsums in hun opzet om Onno's verslagen weduwe van borg Mensinge te verdrijven, waarna Johan erin trok. De stadhouder wees moeder Beetke aan als drijvende kracht achter dit staaltje machtsvertoon. Hij noemde haar onwrikbaar en meedogenloos.

Hoogste rechtelijk ambt

De doortastende Beetke kocht met een aanzienlijke erfenis van haar vader grote hoeveelheden grond, waarmee ze het veenontginningsproject rond Leek uitbreidde, en met haar erfgeld bouwde ze ook borg Nienoord af. Hertog Karel van Gelre, die zijn grip op de regio wilde verstevigen, vond de onverzettelijke, rijke

weduwe een zeer geschikte connectie. In 1531 schonk hij joffer Van Ewsum en haar erfgenamen het hoogste rechterlijke ambt, het grietmanschap, in de streek rondom Leek, Vredewold.

Deze functie kon Beetke als vrouw vanzelfsprekend niet uitoefenen: dat recht kwam haar zoons toe. Toch is het opmerkelijk dat het grietmanschap haar persoon-

lijk werd toegekend. Het illustreert dat zij in de wijde omgeving werd gezien als hoofd van haar familie. In 1545 bevestigde de toenmalige heerser keizer Karel V van Habsburg nog eens dat bestuur en rechtspraak in Vredewold in handen lagen van de Van Ewsums. Uit tal van verhalen blijkt dat Beetke onvervaard was als het erop aankwam haar familie-belangen te beschermen. Ook letterlijk stond ze haar mannetje. Zo zou ze in 1546, toen ze al in de zestig was, aan het hoofd hebben

SLECHT IMAGO
VOLGENS EEN
VOLKSVERHAAL SPOOKT
BEETKE ROND
ALS 'WIT WIEF'

gestaan van een groep gewapende mannen die de kerkelijke privileges van de Van Ewsums in Middelstum verdedigden tegen de rivaliserende familie Entens.

Buitenechtelijke kinderen

Als hoofd van de familie ontfermde Beetke zich over haar neven en nichten, en ook over de talrijke buitenechtelijke kinderen van de *extended* Van Ewsum-clan. Uit brieven in het familiearchief blijkt dat ze in de ogen van haar zoons een zeer beminde, toegewijde moeder was. Toen zoon Hidde in een oorlog in 1546 bezweek aan de pest, smeekte haar andere zoon Johan de huiskapelaan dit bericht omzichtig aan moeder Beetke mee te delen. ‘Och heer Jacob, over het grote hartzeer mijns lieven moeders bedroef ik mij hard. Och kon ik zo hard roepen als mijn droefenis is, ik zou roepen, tot mij het harte bersten zou.’

Beetke betoonde zich, zoals het een vrouw van haar stand betaamde, een devoot christen. De johannieter nonnen in Warffum roemden haar om haar talrijke weldaden; ze gold als beschermvrouwe van het klooster in Wijtwerd.

De joffer van Nienoord overleed op tweede pinksterdag 1554, ten minste 67 jaar oud. In de collectieve herinnering werd ze niet gekoesterd. Als strijdvaardige vrouw week ze af van het dienende, verzorgende ideale vrouwbeeld, en dat riep geen bewondering op, maar angst en beven. Volgens een volksverhaal dat in 1930 voor het eerst werd gepubliceerd, was Beetke hebzuchtig en had ze anderen onrecht aangedaan. Na haar dood kon haar ziel geen rust vinden en ‘s nachts spookte ze rond als een ‘wit

wief’ bij de vijver van Nienoord, waarin een slachtoffer van haar inheligheid zich zou hebben verdronken.

Onbegrip voor promoverende ‘huismoeder’

DISSERTATIE MET HINDERNISSEN

Dat we relatief veel weten over Beetke van Ewsum-Rasquert, is grotendeels te danken aan historicus Maria Hartgerink-Koomans, die als eerste het omvangrijke en uitgebreide familiearchief van de Van Ewsums nauwkeurig bestudeerde. Zij promoveerde in 1938 op *Het geslacht Ewsum. Geschiedenis van een jonkersfamilie uit de ommelanden in de 15e en 16e eeuw*.

In 1893 werd het Ewsum-archief ontdekt in een kist op zolder van het stadhuis in Groningen, waar het was vergeten. Het archief omvat officiële stukken, maar ook privécorrespondentie, kruideniersrekeningen en een briefje in kinderhandschrift als eerste proeve van bekwaamheid in Latijn. ‘Men betrapt de Van Ewsums als het ware op heterdaad tot in de belangrijkste kleinigheden van hun dagelijkse leven,’ schrijft Hartgerink-Koomans in de inleiding van haar dissertatie.

Het sprak verre van vanzelf dat Hartgerink-Koomans (1891-1988) zou promoveren op deze familiegeschiedenis. Tijdens haar studie in Groningen trouwde ze met Jan Willem Hartgerink en ze kreeg vijf kinderen. Zoals in de tijd vanzelf sprak, wijdde ze zich fulltime aan haar gezin en huishouden. Maar toen haar kinderen groter werden, wilde ze haar studie weer oppakken. Ze ging daarom in 1927 op bezoek bij de Groninger hoogleraar Isaac Gosses, die niet be-

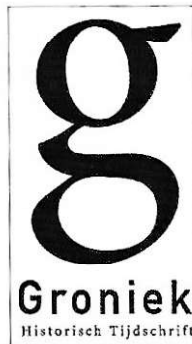

paald aanmoedigend reageerde. ‘Een moeder van verscheidene kinderen, die zonder economische noodzaak weer op de studentenbanken wilde gaan plaats nemen, paste niet in Gosses’ voorstelling van een meisjesstudente, nog minder van een huismoeder,’ herinnerde ze zich. Hartgerink-Koomans liet zich niet uit het veld slaan. Op 30 november 1938 promoveerde ze in Groningen cum laude tot doctor in de geschiedenis. Twee van haar zonen waren haar paranimfen.

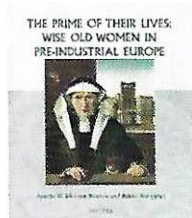
MEER WETEN

Het geslacht Ewsum. Geschiedenis van een jonkersfamilie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw (1938) door Maria Hartgerink-Koomans.

'Persoonlijkheden. Beetke van Raskwerd, weduwe Van Ewsum († 1554)' door Renée Nip, in: *Groniek*, 195, 2012.

The prime of their lives. Wise old women in pre-industrial Europe (2005) door Anneke Mulder-Bakker en Renée Nip.

Het artikel is niet alleen door een vrouw geschreven, ook de geraadpleegde werken zijn van vrouwenhand (zie de drie afbeeldingen). Renée Nip heeft in de 22ste jaargang van *Historisch Leek*, nummer 3, juli 2008, blz. 6 t/m 11 al eens een artikel over Beetke geschreven: *'Beetke van Raskwerd, weduwe Van Ewsum, eerste vrouwe van Nienoord'*. De schrijfwijze van de achternaam is anders. In 2008 werd de inhoud van *Historisch Leek* nog in zwartwit gedrukt en zijn de illustraties toen door de redacteur toegevoegd. In dit nummer zijn alle illustraties uit *'Historisch Nieuwsblad'* afkomstig. *(Beetke van Raskwerd † 1554.)* ■

Alies Pegtel is historicus en journalist.

Nawoord van de redacteur:

“Bikkelharde zakenvrouw. De middeleeuwse Beetke van Rasquert bouwt een imperium op” moet als aankondiging van voorgaand artikel in de inhoudsopgave van het *'Historisch Nieuwsblad'* van maart 2019 voor ingewijden voldoende zijn geweest: dit gaat over Nienoord. Inderdaad; niet over Nienoords economische activiteiten in het algemeen, maar over hoe het begin hiervan door een vrouw werd geleid. (Dit is als het ware aanvullende informatie op het themanummer over de scheepvaart van oktober 2019.)